

Ramazan hilâli ve kutuplara yakın yerlerde namaz vakti meseleleri üzerine bir araştırma (*)

Yazan :

Prof. Dr. Ali ŞAFAK

1. GİRİŞ

Zaman mefhumu, başlangıcı ve devranı problemleri insanlığı, ilim adamlarını ve filozofları tarih boyunca durmadan meşgul etmiştir. Her bir ilim adamı veya filozof kendi ihtisasına ve ilmin verilerine göre bu problemleri açıklamaya çalışmışlar, ufak veya büyük çapta eserler meydana getirmişlerdir.

Müslümanlar da zaman ve tarih üzerinde önemle durmuşlardır. Diğer semavî ve beşerî dinlerde olduğu gibi İslâm'da da ibadetlerin pek çoğu zaman içerisinde eda ve ifa edilmek zorundadır. İbâdetler ve muameleler tarihle, gece ve gündüzle ve bunların bölümleriyle tamamen kaynaşmış durumdadır. Yılın ve gece ile gündüzün tesekkül ve devranında ise iki âmilç güneş ve ay vardır.

Bilindiği üzere Halife Ömer'in gönderdiği bir emirnamede ay belirtilmiş fakat yılı, tarihi belirtilmemiş olduğundan emir hangi yıldan itibaren geçerli olacağı hususu, emrin muhatabı vali tarafından sorulmuştur. Bunun üzerine Halife Ömer yaptığı istişareler sonucu Rasulullah'ın Hicretini Müslümanların takvim başlangıcı olarak tesbit eylemiş; O yılın Muharrem ayı da yılın başlangıç ayı sayılmıştır. Ashab-ı Kirâm da bu mevzuda icma eylemişlerdir.

(*) Bu makalenin esas metni Rûyet-i Hilâl Konferansı Kısım 1980 den önce hazırlanmıştır.

Müslümanlar için tesbit olunan işbu Hicrî Takvimin dayanağı ay (hilâl) dir. Günlerin, ayın ve senenin hesaplanmasında ayın hareketleri esas alınmıştır. Yılın en küçük parçası gün olduğuna göre bunun tarifini vermek gerekir.

2. GÜN

geçen zaman birimine «gündüz» ve güneşin batışından doğuşuna kadar geçen zamana da «gece» denilmekte her ikisine birlikte «gün» adı verilmektedir. Bu da güneşin 24 saatte tam bir devrinden ibarettir. Fakat Yer yüzünün herbir yerinde güneşin doğuşundan batışına kadar ve oralara yakın yerler bu tarifin dışında kalmaktadır.

Acaba günün başlangıç noktası gündüz müdür yoksa gece midir? **İslâm'a göre gün, gecenin girmesinden yani güneşin batışından itibaren başlar ve ertesi günkü güneşin batışına kadar geçen bir zaman birimidir.** Nitekim Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlerde ve Rasulullah'ın hadislerinde «Gece» (Leyl) sonra da «Gündüz» (Nehar) kelimesi zikredilir. Bu hale göre gece gündüzden önde gelir. Mantıkta da asıl olan karanlıktır, aydınlık ise o karanlığı ârız olan bir sıfattır (1). Dolayısıyla ayın seyrine göre kullanılan ayların başlangıcı da ayın görülmesiyle başlar gece ve gündüzlerin normal gündüz veya geceden uzun olduğu kutuplar ve o gece ayın birinci gecesidir, ertesi gün de birinci gündüzdür.

Şu duruma göre tatbikatta iki ayrı gün mefhumu ve bunlara göre de iki ayrı ay ve ayrı sene karşımıza çıkmaktadır. Birisi ayın devri hareketine bağlı aylar ve senelerdir, diğeri de güneşin devri hareketine bağlı gün, ay ve senelerdir. Önce de belirtildiği üzere müslümanlar ibadetlerine esas olan hicrî takvimlerini aynı hareketine bağlamışlar ve hep onu takib eylemişlerdir. Pek tabii ki bu davranış bir bakıma Kur'ân ve Sünnetin de gereğidir, Zira Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerimde «Aya gelince biz ona da menzil menzil miktarlar tayin ettik. Nihayet o eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hale dönmüştür (döner)» (2) buyurmuştur. Bu ayet-i kerimenin tefsiri sadedinde Fahrüddin er-Razi şu bilgileri verir:

Ayn yirmisekiz kadar menzili vardır. Ay bu menzillerden her birisine bir gece uğrar şaşırmaz, o menzili ne aşar ne de o menzilin arkasında kalır. «Kâtip Çelebi der ki, Eğer ayın her menzile inmesi hep bir vakitte olaydı bu söz doğru olurdu. Lâkin durum hiç de öyle değildir. Kimi gecenin ortalarında bir menzilden diğeri bir menzile geçer, kimi bir ge-

(1) Birûni; el-Asarü'l-Bakiyye anî'l-Kuruni'l-Hâlîye s. 6, 2. baskı. Leipzig 1923. Ahmet Muhtar Paşa, Riyazü'l-Muhtar s. 342, Bulak 1303.

(2) Yâsîn suresi 39.

cede iki menzile yürür ve her menzil için aşağı yukarı 13 derecelik ($28 \times 13 = 364$ derece eder) belki bir sınırdır. Ayın yürüyüşünü kimi 11 derece kimi vakit de 15 derece olur (3). Bununla beraber onun hareketinde hesaplarla kesin sûrette belirlenbilir bir istikrar yoktur.

«Ay her ne kadar hareketini, devrini 72,5 günde tamamlamakta ise de yerin günlük hareketi yönüne doğru devrinden ötürü iki rivayet arasındaki müddet 29 gün 12 saat 40 dakika dolayında olduğundan 12 kamerî ay yekûnu tabiatıyla bir güneş yılından 10 gün 21 saat 13 saniye kadar noksan kalacaktır...» (4). Hal böyle olunca ibadet vakitleri ve daha birçok işlerde esas alınan kamerî yıl ile şemsî yıl arasındaki farklılıkların aylara ve hatta günlere kadar sirayet eylediği ortaya çıkıyor. Vakit için de esas olarak hilâlin alınması;

«Sana yeni doğan ayları sorarlar. De ki, O insanların faidesi için bir de hacc için vakit ölçüleridir» (5).

« yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona ayın seyr ü hareketine muhtelif menziller tayin eden O'dur...» (6) ve

«Biz gece ile gündüzü kudretimize delalet eden iki ayet, nişâne kaldık da âyetini silip, giderip yerine eşyayı gösterici ziyâdâr gündüz âyetini getirdik. Tâki gündüzün Rabbinizden geçiminize ait bir lutfu inâyet arayasınız, yılların sayısını, vakitlerin hesabını bilesiniz » (7) ve benzeri ayetlerde, ileride birkaçı kaydedilecek hadislerde açıkça hükme bağlanmıştır.

Günler için birer ölçü alınan güneş ve aya göre sene miktarı ise; az önce belirtilen farklılıktan anlaşılacağı üzere: günümüzde kullanılan Mîlâdî Takvimin gün sayısı 365, 24227 güneş gününden ibarettir, günün ayın ve senenin başlangıçları ile müddetlerinin hesabında güneş önemli bir unsurdur. Kamerî Hicrî Takviminde sene 354,367068 günden ibarettir. Buna göre de her yıl kamerî aylar 10 gün kadar önce gelir... (8).

3. KAMERÎ YILDA AYLARIN BAŞLANGICINI TESBİT

Güneş senesinde sene matematikî taksime tabi tutulduğundan ayların başlangıcını hesapta bir güçlük yoktur. Her şey katiye yakın bir şekilde tesbit olunmuştur. Ancak Kamerî yılda ve bu yılın aylarının baş-

(3) Kâtip Çelebi, Mizanü'l-Hak fi İhtiyarî'l-Ehak s. 11.

(4) Kanaat Takvimi 1923 - 1339 s. 5 v.d.

(5) el-Bakare 189.

(6) Yunus suresi 5.

(7) el-İsra 12.

(8) Riyazü'l-Muhtar s.344.

langıcın tesbitte en önemli unsur olan hilalin muntazam olmayan hareketlerini belirli matematik hesaplarına bağlanamamaktadır. Takvimle ilgili eser ve makalelerde bu işin güçlüğü belirtildiği gibi tahmine dayalı şekilde verilen rakamlar da birbirine çoğu kerre yaklaşmamaktadır.

Astronomi ilmi de uzun süreli gözlem ve tecrübelerle dayanarak gelişmiş bir ilimdir. Fakat buradaki tecrübe ve gözlemlerde üzerinde durulan husus insan kontrolünün tamamen ötesinde seyreden bir varlık (hilâl) dir. Kim ne kadar sabırla uzun süre gözetleyebilirse ihtimaller hesabına dayanan verileri de belki o kadar zamanı gâlib ifade eyler, kesinlik diye bir şey yoktur. Böyle bir tecrübeyi de milyonda birkaç kişi ancak yürütebilir, yürütme imkânına sahiptir. Halbuki dini işlerin edasında maddî veya manevî unsurların tesbiti yönünde daha objektif, herkes tarafından rahatlıkla takip olunabilir beş duyu ile anlaşılabilir ölçüler konulmuştur.

İşte bu ölçülerden birisi de hilalin rü'yeti meselesidir. Her kamerî ayın başlangıcının ayın görünmesine bağlı olarak hesaplanması gerektiği gibi özellikle Ramazan orucunun ibtidası ile bayramların vaktini hesaplamada hilalin görülmesi işinin her müslüman için bir vacibe olduğu belirtilmiştir. Nitekim Rasulullah (9).

«Hilali görünce oruc tutunuz ve yine hilali görünce iftar yapıp bayram ediniz. Eğer hilali görmeye bir engel var (sema kapalı) ise Şaban ayını otuza tamamlayın.» (9) buyurmuşlardır.

Görülüyor ki, Şariat imkânın olduğu yerde rü'yeti (bizatihi çıplak gözle görmeyi) gözetlemeyi emir buyurduğu gibi imkansızlığın bulunduğu yerde de ihtimaller hesabına, zanna, dayanan takdir işini değil sürenin otuza ikmalini emir buyurmuştur. Böyle bir işi de herkes kendiliğinden yapabilir. Şu hükme göre en azından bir yıl önce hazırlanan takvimler de Ramazan ve Bayram vakitleri tesbit buyurulurken henüz ay acaba nerede olabilir? Gökte mi, bulut arasında mı? yoksa hiç mi ortalıkta yoktur? Kısacası; İslâm dini Ramazan ve benzeri ibadetlerin bir kısmında rü'yete itibar etmiştir. Acaba bunun illeti nedir?

Bu hususta şu sözlerin ıktibasıyla yetinilecektir:

«Bizim şariat umûr-i diniyyemizi gayet sağlam bir esas üzerine ta'ebed hatası olmaz bir takvim nizamına bina etmek için ayları da seneleri de hakiki etmiştir. Hiçbir vakit, az ise de, hatadan hali değil ıstılahî seneleri itibar etmemiştir.»

(9) Buhari, savm 5, 11. Müslim, sıyam 6, 9, 17. Ebu Davud, Savm 4, 6; 7, Tirmizî, savm 2. v.s.

«Lakin umurun istimaline yarayışlı kılmak için ayların, senelerin baş- larını ehl-i heyet gibi, ictimadan itibar etmeyip hastalanmamış göz ile görülebilir rü'yet derecesine huldten itibar etmiştir. Zira ictima daki- kalarını kat'i surette tayin etmekrasat hesaplarına yahut lâekal en dikk- katli hesaplara muhtaç olur ki, umurun haline yakışmaz. Hem de âdi her günlük işlere esas kılınmaz.»

«Derece-i rü'yete huld ise salğam göz ile malum olabilir. Şu cihetle umurun haline yakışır âdi işlere her günlük hallere esas olabilir.»

«Rü'yet esasına bina kılınmış hakiki aylar bir gün tevhür edip otu- zu tekmil etmek kaidesiyle aybaşları birgün tehalüf edebilir ise de lâkin şu tehalüf arzı bir hal olup gelecek ayların birinde öz başına (kendili- ğinden) dürrüstlenir gider. Böyle arzı haller şeriat tarafından bize ta- lim olunmuş, sade lâkin tabii surette muntazam takvime dâimî bir ha- lel veremez.»

«Ayları, seneleri hakiki olup başları rü'yet derecesine huldten iti- bar olunur ebedî tabii takvim, diğer takvimler gibi zaman zaman ıslah olunmak ihtiyacına, meskenetine ducâr olmaz. Kâğıtsız, kalemsiz zabt kılınır. Hiçbir vakit duvar takvimlerine kebise neticelerine ihtiyaç yüzi göstermez, işi uzatmaz. Cenab-ı Hak da;

«Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez. Bu kolayığı istemesi o sayıyı kaza borunuzu ikmal etmeniz, Allahu -sizi muvaffak buyurduğu o şeyden dolayı da- büyük tanumanız içindir. Olur ki, şükredersiniz.» (10) buyurmuştur.»

«Şeriat bizim ibadetlerimiz dini muamelelerimizi en vazih, gayet sade lakin bununla beraber bittabi muntazam, kâğıtsız, kalemsiz zabto- lunur, âlem-i bedeviyette de âlem-i medeniyette de sakatlanmamış sade göz ile bilindir, sağlam bir takvim üzerine bina etmiştir. Şükrederiz. Şöy- le sağlam bir hakikati elden bırakıp yere vurup tahkik etmek davasıyla günlerin birinde hatası görünecek ıstılahî hesapları tenezzülden elbette ictinab ederiz.»

«(Musa da) :O hayırlı olanı şu daha aşağı olanla değiştirmek mi isti- yorsunuz?...» (11) hükmü ilahisi bu cümledendir.» (12).

Nitekim büyük müfessir Elmalılı merhum da;
«... Öyleyse içinizden kim o aya irisirse onu tutsun.» (13) ayet-i kerime- sinin tefsiri sadedinde şunları belirtmiştir:

(10) el-Bakare 185.

(11) el-Bakare 61.

(12) Şeriat Niçin Rü'yete İtibar Etmiş s. 14 - 16.

(13) el-Bakare 185.

«Şühûd esasen gıyab mükabili huzur demektir. şehadet ve müşahade de bu huzur cümlesindedir... İkincisi de şeh-i huzuf ilmi ile müşahade eden demek olur. Zaman ise müşahade olunamayacağından buna şuhud, huzur-ı aklî demek olan ilm-i yakîn veyahut hilâlin şuhudu mânâlarından birini ifade eder. Bu da iki mânâyâ muhtemeldir. Birisi, her kim görürse tutsun demektir, bunda görmeyenlere bir şey terettüp etmez. Diğeri de herhangi biriniz hilâle şehâdet ederse her biriniz tutsun demektir...»

«Bu aya ulaşma meselesinde ilim sahipleri için ictihada mesağ var mıdır? Aya erme hazar ile veya huzur-ı aklî demek olan ilm-i yakînî (kesin bilgi) ile açıklandığı takdirde hilali araştırdıktan sonra bu babda başkaca bir nas yoksa eshab-ı ilim hakkında ictihada mesağ olmak lâzım gelir. Bunun için bazıları başka nas yok zanniyle hesabât-ı nücümiyye ile dahi amel olunabileceğine kail olmuşlardır. Lâkin geçmiş ulemanın ekseriyetine göre başkaca nas mevcut olduğundan bu mesele mevrîd-i ictehad (ictehad yapılabilecek) bir yer değildir (14). Zira bu ayet bu tefsire göre sâkit ise de (kesin bir hüküm taşımamakta ise de) bu babda Kitap ve Sünnetten müteadid naslar vardır.» (15).

Şu açıklamalardan ve fıkûh kitaplarında mevcut bilgilerden anlaşılacağına göre, kemerî ayın tesbitinde iki yol var; birisi rü'yetle tesbit, diğeri de hesapla tesbittir.

4. HİLÂLİ RÜ'YETLE RAMAZANI TESBİT USÛLÜ

Rasulullah (s) Ramazan hilâline üç delilden biriyle itibar ederdi.

1 — Mutlak rü'yet (çıplak gözle görme),

2 — Güvenilir şehâdet,

3 — Süreyi tamamlama (otuza ikmâl).

Şimdi bunların her birisini hukukî açıdan incelemek gerekirse;

1 — Mutlak surette hilali görme ve bu suretle ayın başlangıcının tesbitinde bir ihtilaf ve problem yoktur. Zira bütün müslümanların işleriyle ilgili konularda müşahadeden büyük başka hangi delil olabilir? Nitekim Cenab-ı Hak da yukarıda belirtilen el-Bakare suresi 185. cı âyet de bu şuhuda işaret buyurmuştur (16).

[14] Bak Mecelle madde 14.

[15] el-Bakare 189. Hadis kitaplarının rü'yet-ı hilâl ile ilgili bablarına bakınız. Hak Dini Kur'an Dili c. 1, s. 651.

[16] İbnu Âbidin, Mecmuatu'r-Resail c. 1, s. 239 v.d.

Ancak hilalin gündüz görülmesi ve bunun hükmü fukaha arasında ihtilaf mevzuu olmuştur. Şöyleki ulemanın ekseriyetine göre; gündüzün hangi vaktinde ve saatında olursa olsun hilalin görülmesi halinde bu hilalin müteakip geceye ait olduğuna hükmedilir. Aslında hilali gündüzün görmenin bir kıymeti yoktur, onun güneşin gurubu anında görülmesi önemlidir. Yalnızca Ebu Yusuf hazretleri hilalin gündüz görülmesi halinde iki ayrı neticeye varır. Eğer hilal gündüz zevalden önce görülürse bu bir önceki gecenin hilalidir, zevalden sonra görülürse bu da müteakip gecenin hilalidir (17). Tatbikatta birinci gurubun görüşü alınmış, onunla amel ve hareket edilmiştir (18). Nitekim Kâdîhan Fetvasında insanlar zevalden önce veya sonra hilali görürlerse oruçlu iseler oruçlarını bozmazlar, değilse oruç tutmazlar. Çünkü o hilal gelecek gecenin hilalidir (19).

Hasan b. Ziyad ise şöyle der; Eğer görülen hilal akşam kıvıllığından (şafaktan) sonra batarsa o önceki gecenin hilalidir, geçirilen gün de ilk ayın birinci günüdür), şafaktan önce batarsa gelecek gecenin hilalidir (20).

Cumhuru ulema (alimlerin çoğunluğu) İbnu Mesud, İbnu Ömer ve Enes (r) den yapılan rivayetleri, Ebu Yusuf ise, Hz. Aişe ve Ömer'den yapılan rivayetleri delil olarak almışlardır. Günlük hayatta iki ayrı görüşün arzylediği hukuki netice şu oluyor: Çoğunluğu fikrine göre; eğer insanlar Şevval ayının hilalini şekk günü öğleden önce veya sona semada görürlerse o gün Ramazanın otuzuncu günüdür. Çünkü hilal gelecek gecenin hilalidir, içinde bulunulan gündüz Ramazan ayının gündüzüdür. Ebu Yusuf'a göre ise: eğer insanlar hilali zevalden önce görürlerse o, geçen gecenin hilalidir ve o gündüz bayram günüdür (21).

Şu kadar var ki, bir kimse Ramazanın otuzuncu günü gündüzün hilali görse ve oruç bitti zannedip de kaskden orucu bozsa, iftar etse keffaret orucu tutmaması gerekir. İsterse bu hilali zevalden sonra görmüş olsun. Zira şekk ve ihtilafın bulunduğu yerde cezaların her taraf edilmesi aslı bir kaidedir ve o kişi veya kişiler bir tevil üzerine orucunu bozmuşlardır, iki te'vilin bulunduğu yerde de keffaret cezası gerekmez (22).

(17) a.g.e. c. 1, s. 239, 243.

(18) Ebu Yusuf'un bu görüşü son zamanlarda filmi verilerle de elde edilen hesaplamalara daha uygun düşmekte, son rasatlar o fikri takviye eylemektedir. Nitekim Rü' yetü Hilal Konferansında da bu görüş üzerinde durulmuştur.

(19) Mecmuatu'r-Resail c. 1, s. 239.

(20) a.g.e., c. 1, s. 239-240.

(21) a.g.e., c. 1, s. 240 v.d.

(22) er-Resail c. 1, s. 241.

İşbu temel iki ayrı fikir, hilalin akşam vakti görünmemesi halinde söz konusudur. Ama akşam vakti hilal görülürse bu rü'yet ayın başı olarak ittifakla kabul edilir, bunda bir ihtilaf da söz konusu değildir (23).

2. Güvenilir Şehadet Meselesi: Şâri-i Mübin ikinci derecede güvenilir şehadeti kabul ve ona itibar eylemiştir. Zira insanın ya kendisi hilali görür yahut kendisi müşahade ve rü'yet edemezse bir başkası veya başkalarının rü'yetinin güvenilirliğine hüküm ve ona itibar eder.

«Berâet-i zimmet» veya «Mutlak güvenilirlik» kaidesine göre her bir kimse sözü veya sözlerinde güvenilir birisidir. Hatta hilal görme, özellikle Ramazan hilalini görme işinde, ekserî hukukçulara göre erkeklik, kadınlık, hür veya köle oluş gibi durumların hiçbir tesiri yoktur, şart koşulmaz da, Yeter ki, şehadette bulunacak kişi veya kişilerin dürüst, garaz ve hıyanet sahibi olmayan, ithamlardan uzak birileri olsun. O vakit işte bu kişilerin şahitliği kanun koyucu tarafından makbul ve muteber sayılmıştır. Ancak o dürüst kişilerin beyanı insana kanaat bahseder (24).

Ramazan hilaliyle ilgili şahitlikte şahit kişi hilali gündüz gördüğünü söylerse bu söze pek iltifat edilmez. Zira bu tip şehadetin hava berak olduğunda gurup vaktinde hilalin görülmesiyle de takviyesi gerekir. Hilali görmede şehadet vakti gündüz değil gurup vaktidir. Gün batışı anı veya az sonraki zamandır. Bu noktada hemen hemen bütün hukukçular aynı fikirdedirler. Şu kadar var ki, gerçek şehadet vaktinde (gün batarken görme işinde) gök yüzü kapalı ise o zaman gündüz vakti görülen hilalin durumuna göre yapılan şahitlik (genellikle tek kişi de olsa) muteber sayılmıştır. Bu konudaki cüz'î bir fikir ayrılığı daha önce belirtilmiştir (25).

İbnu Hacer de el-Minhâc adlı eserde gerek Ramazanda ve gerekse Ramazan dışında hilâl gurupdan önce (ister zevalden önce isterse zevalden sonra olsun) görülmesi halinde ay sabit olmaz, şehadette bulunmak da muteber değildir. Çünkü şâri gurupdan sonra vaki olacak rü'yetle şehadette bizleri emretmiştir. Diğer Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakihleri de bu görüştedirler (26).

(23) aynı eser s. 242.

(24) Şeriat Niçin... s. 17, er-Resâil, c. 1, s. 242 v.d.

(25) er-Resâil c. 1, s. 243.

(26) er-Resâil c. 1, s. 243.

İbnu Kasım Rü'yet Hadisini şu şekilde açıklamıştır.
«Hilali görünce yani hilali gördükten sonra orucu tutunuz. Bu emir tıpkı güneşin dülükunda yani dülükundan sonra namaz kılınız.» (27) âyet-i kerimesindeki hüküm gibidir.

Nitekim Halife Ömer (r) de etrafa gönderdiği mektubunda;
«Hiç şüphesiz hilalin bazısı bazısından büyüktür. Eğer gündüzün hilali görürseniz iftar etmeyin, orucunuzu bozmayın ta ki akşamı yapana kadar oruca devam eyleyin. Ama dünkü gün akşamı hilali gördüklerine dair iki kişi şahitlikte bulunurlarsa o zaman bayram eyleyin.» (28)

Şu mektup ve dieğr fikirlerden anlaşılacağı üzere, Ramazan orucu kul hakkıyla yakından ilgili olmadığı için, ayın başlangıcında hilali görme konusunda bir tek kişi de şahitlikte bulunabilir, bu yeterli sayılmış ise de genellikle iki veya daha fazla şahidin aranması tercih olunmuştur. Lâkin Ramazanın sonu ve bayramın başlangıcında, kul hakkı da söz konusu olan bir ibadet bulunduğundan en az iki şahidin şehadette bulunması konusu üzerinde hassasiyetle durulmuştur (29)

3. Süreyi Otuza Tamamlama Meselesi: Hem rü'yet ve hem de şahitlik müesseseleri, işleri, bulunamazsa o zaman Allah Rasûlü Şaban ayının günlerini otuza tamamlamayı emir buyurmuştur. Artık o günden sonra hilal görülse de görülemese de oruca kesinlikle başlanılır. Zira Kamerî aylardan hiçbirisi otuz günden fazla olamaz. Otuzdan sonra gelecek gün tereddütsüz Ramazanın günüdür. Vu duruma göre kat'î surette sabit olan şeyleri Şâri (kanun koyucu) hiçbir vakit inkâr eylemez. Hattâ umumun menfaatını ilgilendiren hususlarda zannî delillerle yetinen Şâri kat'î şeyleri niçin inkâr etsin? (30).

Hadiste de Rasulullah (s) bu hususu şöyle açıklamıştır:
«Ebu Hureyre'den Nebi (s) nin şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur. Bizler hiç şüphesiz ümmî milletiz, yazmayız ve hesaplamayız. Ay bazan şöyle bazan böyledir yani bazan 29 bazan da 30 gündür.» (31)

Şu hadiste Resulullah (s) müslümanlar için ayın doğuşu ile ilgili hesapların inceden inceye tedkikinin şart olmadığını, lüzum da bulunmadığını, bazı ayların 29 ve bazı ayların da 30 olduğunu bilmenin herkes

(27) el-İsrâ 78.

(28) er-esâil c. 1, s. 243 v.d.

(29) İbnu Kayyim, Zâdü'l-Meâd c. 1, s. 156-160. Daha fazla bilgi için bak er-Resâil c. 1, s. 243 v.d.

(30) Şeriat Niçin... s. 18.

(31) Buhari, savm 13. Müslim, sıyam 115. Ebu Davud, savm 4. Neseî, sıyam 17. Müsnedü Ahmed c. 2, s. 43, 52, 122, 129.

için yeterli olduğunu bildirmişdir. Hilali görmekle oruc tutulup bayram edilmesini, hava kapalı, tozlu ve bulutlu olunca da 30'a doldurulmasını öğretmekle matematiğin karışık hesapları içerisine girme külfetinden müslümanları âzâd eylemiş, kurtarmıştır (32).

Bir başka hadiste geçen; «Ramazan hilali başlangıcı için takdirde bulunun.» (33) emri herhalde herkese "hesap yapınız" şeklinde değildir. O zaman ümmete bir güçlük doğar. Burada «İçinizde bulunduğunuz ayı 30 a tamamlayın demektir. Fakihlerin büyük bir ekseriyeti bu hükmü hep böyle anlamışlardır (34).

Binaenaleyh Ramazan başında ve sonunda gökteki hilali gözetmenin vacib olduğu belirtilir. Eğer bu vecibeye itina gösterilmişse İslâm ümmeti toplulukları arasında hilali rü'yetle ilgili bir ihtilaf ve münakaşa çıkmamıştır. Bu görev yerine getirilmediği, ihmâl edildiği zamanlarda ise âlim-câhil herkes Ramazan ayı başlangıcı ve bayram vakti konusunda hep ileri - geri konuşmuşlardır. Bu ihtilafı cevap verici şekilde müstakil eserler ve risaleler yazılmıştır.

Hadiste geçen «...biz yazı ve hesap bilmeyiz.» cümlesi o devir müslümanlarının ümmî olduklarını açıklamak içindir. Hesaptan maksad ise; yıldızların hareketini hesaplamaktır. Araplar bu hususta pek az şey biliyorlardı. Onun için de Rasulullah (s) ümmetinden güçlüğü kaldırmak için hükmü çıplak gözle görmeye tâlik eylemiştir. Nitekim «hava bulutlanırsa gün sayısını 30 olarak tamamlayın» buyurulmuştur (35) ki hüküm hesaba taalluk etmez. Eğer öyle olsaydı «Hava bulutlu olursa ne yapmak lâzım geldiğini hesap bilenlere sorun...» buyururdu.

İbnu Battâal ve başkalarının açıklamasından şu sonuç çıkıyor:

«Biz öyle bir milletiz ki, Orucumuzu v.s. ibadetlerimizin vakitlerini tayin için bize hesap ve yazı bilmeyi gerektiren bir şeyle teklif edilmiştir. Bizim ibadetlerimiz açık bir takım alamelere rabtedilmiştir. Onları bilme hususunda hesap alimleri ile başkaları müsavidir.» demektir (36).

İbnu Âbidin bilhassa hilali görmede şu üzüntülerini açıklıyor:

«Hilali büyük bir topluluğunun görmesini şart koşanlar şu sebepleri ileri sürerler: Hilalin doğru ve sıhhatli bir şekilde gözetlenmesine ge-

(32) el-Fetava'l-Hindiyye c. 1, s. 197-198.

(33) Buhari, savm 5, 11. Müslim, sıyam 3-9. Ebu Davud, savm 4 v.s.

(34) A. Davudoğlu, Müslim Şerhi (Terc.) c. 6, s. 25-26.

(35) Dip not 3 deki yerler.

(36) A. Davudoğlu, a.g.e., c. 6, s. 26-27.

rekli dikkat ve ihtimamı sarf etmek içindir. Birkaç kişi hilali gözetler de her şahitlikte bu vehm duyulmalıdır. Halbuki şeriat şahidi doğruluk (ada-kide muhatap olur. Nitekim el-Bahr sahibi zamanında hilali gözetlemede insanların tembelliğine temas etmiştir. Bu zamanda durum daha da fecidir. Zira pek az kişi hilali gözetliyor, bir tek kişi hilali görürse o zaman cahil cühelânın tenkid ve tesebbüüne (kötü sözlerine) hedef oluveriyor. Nitekim 1225 hicrî yılında böyle olmuştur. Bir adam Şam'da hilali gördüğünü belirtmiş, zavallı ile alay etmişler, o da üzüntüsünden, «eğer bir daha ki Ramazan'a erersem gözlerim kör olsun.» diye Allah'a dua etmiştir...»

«Şahitlerin yalanı ihtimali endişesine gelince bu vehm «Berâet-i zimmet asıldır, doğruluk esastır.» hükmü ile reddedilir. Şeriat zahire göre hükmetmiştir. Eğer şehadet yalan endişesine binaen reddolunacaksa her şahitlikte bu vehm duyulmalıdır. Halbuki şeriat şahidi doğruluk (adalet) ile yetinmiştir. Bâtını Allah'a havale etmiştir.» (37).

Kurban bayramı hilali de genel kanaate ve metinlere göre aynen Fıtr bayramı hilali gibidir. Şahitlikte, sayıda v.s. aynı şartlar aranır. Nevadî rivayette, Kurban Bayramı hilali Ramazan ibtidası hilali hükmü gibidir. Onun için bir tek kişinin şahitliği ile de isbatlanabilir, eğer semada bir illet varsa. Fakat Hanefilerin ekserisi ve diğer mezhepler fakihlerine göre, ilk görüş geçerli olmuştur.

Diğer 9 ayın hilali de Fıtr ve Udhiyye hilali gibidir. Bunların ibtidasını (hilalini) hesaplama da, zinâ iftirası cezasına çarptırılmamış, âdil iki erkek veya bir erkek, iki kadın şahidin şehadetiyle sabit olur. (38).

Orucun farziyeti ayın mutlak surette isbatına bağlı değildir. Zira rü'yet imkânsızalsınca Şaban ayı 30 gün sayılır. Onun için orucun farzlığının sübutu ayın gelmesiyle değil, hilalin rüyetiyledir. Artık 30 cu günden sonra yeni hilal hükmen görülmüş sayılır (39).

Buraya kadar anlatılanlar, rü'yeti hilal hakkında söylenenler ve isbat şekli dört mehezin imamların ittifak eylediği hususlardır (40).

5. HİLÂLİN HAREKETİNİ HESAPLA TESBİT VE BUNUN HUKUKEN TAŞIDIĞI HÜKÜM

Rü'yetle ilgili hadislerin bazısında geçen «...hesap bilmeme...» veya «...talkdir ediniz...» emirlerini fakihler ve müfessirler, yukarıda be-

(37) er-Resâil, c. 1, s. 235-236. el-Lübab c. 1, 164-165.

(38) er-Resâil, c. 1, s. 236-237.

(39) er-Resâil, c. 1, s. 238-239. el-Lübab, c. 1, s. 164.

(40) er-Resâil, c. 1, s. 239.

lirtilen şekillerde açıklamışlar ve eserlerinde muvakkıtın, hesabcının ve ya müneccimin hesaplarına itibar olunur mu? Şeklinde ve benzeri sorular sorup cevaplar vermişlerdir. Önce bunlara dair önemli bazı açıklamaları verip sonra genel bir neticeye ulaşmak daha iyi olacaktır.

İbnu Teymiyye «Muhtasaru'l-Fetâvâ'l-Misriyye» de der ki; «Gök yüzü ve yıldızların hareketine dair hesap ilmi aslında şüphe taşımayan sahit bir ilimdir. Fakat müdekkik cumhur (büyük bir alimler topluluğu) bu ilmin güçlük taşıdığını ve faidesinin az olduğunu belirtmişlerdir. Aslında müneccim ve felekiyatçıların sözüne itibar edilmez...» (41).

«Hesap alimleri hilâlin hareketlerinin hesapla tara ve doğru bir şekilde zapt u rapt altına alınmayacağını belirtmişlerdir. Hesapların nazara alınabileceğini muhtemelen müteahhirün ulemasından az bir gurup belirtmişlerdir. Aslında bunu;

«Bu tutum Allah'ın dininde bir sapıklık ve onu tağyirden başka bir şey değil.» (42) ibaresiyle tavsif edilmiş, hareket Yahudi ve Nasârâ'nın hareketine, tutumuna benzetilmiş ve bu da:

«Bu husus (hesap işi) Araplar arasında sürüp giden bir nesî'dir ve küfürde bir ziyadedir.» (43). İbnu Teymiyye bu tür aşırı ithamlarına şu cümlelerle devam ediyor:

«Ay hareketlerinde hesabı kabul edenin aklı ve dini bozuktur. Muvakkıtın hesabı doğru olsa bile bu hesap daha ziyade ay ile güneş arasında gurup vaktindeki mesafeyi gösterir. Bu da ayın güneşten uzaklığı şeklinde tavsif edilir. Hilalin bir hesap sonucu görülebilir olup olmayışı meselesine gelince bu kesin bir iddia değildir. Çünkü yer yüzünün yükseklikler ve alçaklıklarına, havanın berrak veya bulutlu oluşunu göre rü'yet de değişir. kesinlikle görülemez diye bir şey yoktur... Sözün kı-sası hilal için bir hesap cetveli, hareketini bir zabt u rapt altına alıcı bir formül yoktur. Rasatçılar, rü'yet için bir kavsin derecesinde bile uyuşmamışlardır. Kimi bu kavsin (Çemberin) 10 dereceden daha küçük olduğunu belirtirken kimi de daha fazla demektedir. Onun için ziyade ve noksanlık meselesine hep birbirlerine cevap vermişlerdir.» (44). Methoda anlayamamışlardır.

Hilalin rü'yetini hesapla ortaya koyma mevzuunda İbnu Teymyie'nin bu tenkidleri hiç şüphesiz bir ölçüde aşırıdır. Ama ulemanın pek

(41) İbnu Teymiyye, el-Fetava'l-Misriyye s. 153 - 155. Pakistan (Gücranval) 1397/1977.

(42) Müsnedu Ahmed c. 4, s. 13. Dârimi, mukaddime 1. el-Fetava'l-Misriyye s. 163.

(43) el-Fetava'l-Misriyye s. 163. Ayrıca et-Tevbe suresi 37 ci ayetin tefsirine bakınız.

(44) el-Fetava'l-Misriyye s. 163.

büyük bir ekseriyeti hilalin sübutunda üç delile itibar eylemişlerdir. Fakat muvakkıtlar adül (güvenilir) da olsalar sözleri bağlayıcı değildir... (45). Muhammed b. Mukatil'den şu rivayet olunur: Rasatçılara sorulur ve kendi meslekdaşlarından büyük bir çoğunluk aynı neticede ittifak ederlerse ondan sonra sözlerine itibar olunur.» İmam Serahsî Muhammed b. Mukatil'in bu sözünü müneccim ve kâhinlerle ilgili hadislerle reddediyor. Mücerred hesap, meselâ hilalin doğuşu - batışı, ay ve güneş tutulmaları v.s. gibi hususları önceden hesapla tesbit ve bildirme müneccimlik ve kehânetle ilgili hadislerdeki yasağa girmez. Zira nasıl ki, namaz vakitlerini ve kıblenin hesabı ancak bir kısım şeyleri öğrenmekle bilinebiliyor ve bu hesabı öğrenme caizse o da caizdir. Fakat tercihe değer olanı mücerred ilme değil, rü'yetle delalet eden hadisle ameldir. Sebebi ise, rü'yet açıkca emr olunmuştur, ama hiçbir hadiste;

«Hilalin rü'yetini hesap ehline sorunuz.» denilmemiştir (46).

Yalnız Şâfiî ulemasından İmam Subkî eserinde fennî ve riyazî hesapların muteber olduğunu, şehadetten daha kat'î bir durum arzettiğini savunmuş, diğer bütün fakihler hemen hemen ittifak halinde rü'yet-i hilali ön planda tutmuşlar, Subkî'ye karşı çıkmışlardır. Osmanlıların son zamanlarında «Gurre-nâmeler» (ayların başlangıcını gösteren eserler) tanzim edilmeye başlanılmışsa da yalnız Ramazan hilali ile Şevval hilali yine rü'yetle isbat olunagelmıştır... (47).

İbnu Şurayh, İmam Şâfiî'den yıldızlarla ve hesap yoluyla Ramazanın sübutuna istidlal etmenin cevazına işaret eden bir kavil (fikir) rivayet etmişse de Şâfiîler'den İbnu Abdil Berr bunu kabul etmemiş, eserlerinde tam aksine bir görüşün olduğunu gelirtmiştir. Hicaz, Irak, Şam, Mağrib ulemasının pek çoğunun ve mezheplerinin görüşleri budur. (48).

Hülâsâ İmam Subkî; hesap katıyyet ifade edeceğinden ona şehadetten daha çok itibar edilir demiştir. el-Kunye adlı eserde İmam ez-Zâhidî hesap mevzuunda müteahhirünun görüşünü nakleder.

1 — Kâdı Abdülcebbar'a ve başkalarına göre astronomistlerin sözüne itibarda bir beis yoktur.

2 — İbnu Mukatil'e göre de büyük bir astronomiciler gurubunun ittifak ettiği hususlarda hesaba itimad edilir.

(45) er-Resâil c. 1, s. 244 - 245.

(46) er-Resâil c. 1, s. 245 - 246.

(47) Tecrid-i Sarih Terc. c. 6, s. 260 - 262.

(48) Nihayetü'l-Muhtac c. 3, s. 153. Müslim Terceme ve Şerhi c. 6, s. 24 - 25.

3 — el-Mebcut ve diğcr Hanefi fıkhı kitaplarında ise zaruret ve şüphe halinde bile astronomistlerin, muvakkitlerin rü'yet-i hilal ile ilgili hesaplarına müracaat olunamaz, görüşü savunulmuştur. (49).

Nitekim İbnu Vühbân da bir beytinde bu görüşleri şöyle özetlemiştir:

«Muvakkitlerin sözü ve hesapları bağlayıcı değildir. Bazıları ise Evet onların sözü kabul edilir, demişlerdir, bazıları ise eğer aynı sonucu belirtenler çokca ise o sonuç kabullenilir, demiştir.» (50).

el-Minhâc sahibi İbnu Hacer de eserinde «Müneccim ve hesapçıların sözü ile oruç vacib olmaz. Hiçbir kimse bunları taklid edemez. Belki her birisi kendi bilgileriyle amel edebilirler ama kendileri dahi Ramazanda bu bilgilerle amel edemezler (51).

İslam fıkhında son zamanlara doğru ileri sürülen uzlaştırıcı bir fikre göre; eğer hesap hilali görme hususunda şahadette bulunanın şahadetini yalanlarsa ve bu hesap vakit ilmiyle uğraşanların ittifakı şeklinde olup temel ilmi verileri de kat'i ve hesabı haber verenlerin sayısı tevâtür derecesine ulaşır bir durumda ise o zaman şahidin şahadeti reddedilir. Ama belirtilen şartlardan birisi yoksa şahadet reddolunamaz. Tevâtür sayısı ancak kesinlik ifade eder. Buna rağmen temel veriler hissiyata, ihtimaller hesabına müstenid ise o zaman mesele ve netice üzerinde durmak gerekir (52).

Aslında astronomi ile ilgili hesaplamalarda temel veriler, beş dünyanın kontrolü dışında daha çok akli mutalardır ki bunlarda da ekseriya hata edilir, akli işleri tevâtürle tesbit mümkün değildir. Tıpkı âlemin kademi hususunda felsefecilerin hata etmesi gibi (53). Nitekim kontrol altında sürdürülen deney ve tecrübelerde bile uygulanan «ihtimaller hesabı metodu», aynı preparatla çalışan ve aynı deneyi yürüten ayrı yerlerdeki araştırmacıları farklı sonuçlara iletmektedir. Tıp alemindeki ilaçların asıl ve yan tesirlerini tesbitteki farklı neticeler bunun en açık örneğidir. Durum bu olunca muvakkit ve astronomi aliminin gök ilmi sahasında yürüttüğü gözlemlerinde tetkik mevzuu ve çevre şartlarının hiç birisi kontrolü altında olamayınca uygulayacağı «ihtimaller hesabı metodu» onu diğer meslekdaşlarından daha farklı sonuçlara iletecektir. Tatbıkatta da aynısını görmek her an mümkündür. Binaenaleyh objektif kıstas en çıkar yoldur.

(49) er-Resâil c. 1, s. 246. Nihâyetü'l-Muhtâc, c. 3, s. 151.

(50) er-Resâil c. 1, s. 247. el-Fetâvâ'l-Hindîyye c. 1, s. 197.

(51) er-Resâil c. 1, 247-248.

(52) ve (53) er-Resâil c. 1, s. 249.

İslam, ayların ve senelerin matematik yoluyla hesaplanmasına, başlangıçlarının o yolla tayinine iltifat etmiyor. İbadetlerimizi, dîni muamelelerimizi, başlangıçları çıplak ve sağlam gözle tayin olunabilir hakiki aylara bağlamıştır. Binaenaleyh İslam ay başlarında dakikaların birleşmesine değil belki ayın görünüş derecesine giriş dakikalarını esas almıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan birkaç mesele ortaya çıkıyor. Şöyleki;

1. Mesele : Fark gözetilmeksizin herkese yöneltmiş olan emir en açık şeylere; temellere dayandırılır. Umumi hükümler hususî hükümlere dayandırılmaz. Ramazan orucu da böyle genel bir hükümdür. Âlim-câhil, gören -görmeyen her müslümana farzdır. Hepsi için bilinebilir, objektif delillere bağlanmıştır. Herkes bunları kolayca bulur ve bilir. Bu bakımdan anlatılan üç isbat yoluna itibar olunmuştur.

2. Mesele : Az önce de belirtildiği gibi umumun hallerine ait işlerde kanun koyucu en açık şeyleri, vâzih alametleri esas yapmıştır. Umumi emir ve tekliflerde ilim ehlinin bazı fertlerinde bulunabilir şeyler hiç itibara alınmamıştır. Bu duruma göre rasadın en ince hesaplarını şüphesiz surette, katiye yakın bir şekilde hesaplamış olsalar bile İslam bunları umum için kesin bir delil olarak benimsemiyor. Bu durum da kat'i olan matematik hesapları inkâr etmekten yahut rasad erbabının sözlerine itibar etmemekten değil, belki öyle ince şeyleri genel emirlere esas saymak İslamın umumilik ve kolaylık prensiplerine münasib düşmemesinden ötürü olmuştur.

Yoksa İslam dini kevnî ayetlerden olan hareket nizamı Allah'ın sonsuz kudretinin aralıksız ve kesintisiz ve bozulmaksızın sürer gider ve bu hareket nizamı rasad hesaplarını hiçbir vakit inkar etmez. Nitekim âyette de;

«...O çok esirgeyici Allah'ın yaratışında hiçbir nizamsızlık görmezsin. İşte gözünü bir defa daha göğe çevir, bak, oradan hiçbir çatlak görecekmisin?» (54) buyurulmuştur.

Binaenaleyh İslâm, kat'i surette sabit olan rasad hesaplarını hiçbir vakit inkâr etmez, hem de inkâr ettiremez. İslamın hakikatına, kudsiyyetine iman eden hiçbir adama, din rasad hesaplarını inkâr edermek hiçbir vakit yakışmaz.

Rasadların ayların başlangıcını ictima-ı neyyireyn (iki ışık kaynağı, nur kaynağının aynı anda batışın) dan itibar eder, bu bir usuldür. İslam ise bunu kabul etmeyip rü'yetten itibaren ayı girmiş sayar (55). İslamın bu ve benzeri yerlerdeki tutumu yukarıda belirtildiği gibi, müsbet ilmi, tecrübe ve deneyler sonucunu red ve inkâr edici sayılamaz, bu şekilde vasıflandırılmaz. Benzeri durumlar günümüz hukuk sisteminde ve müsbet ilmin çeşitli branşlarında da vardır.

Bu cümleden olarak hukukumuz posta ile para havalelerinde havalede bulunana verilen parçayı yazılı bir delil değil ancak bir tahrîrî bey-yine başlangıcı kabul ediyorken diğer taraftan banka yoluyla yapılan mektup (dekont) havalesinde yine havalede bulunana verilen parçayı ise tahrîrî bey-yine sayıyordu. Halbuki her iki kuruluş da kanunla kurulmuş ve korunmakta olan devletin resmî organlarıdır. Suç hukukunda da buna benzer değişik tutumlara rastlanır. Mesela yakın zamana kadar ses bantları, ses kayıtları sanık aleyhine bir delil kabul edilmiyor ve dinlenemiyordu. Ama son zamanlarda bunlar da sanık aleyhine bir delil sayılıp dinlenilmeye, hükme medar olmaya başladı, kabul edildi.

Tıp ilminde de bir hastalığın tedavisinde bir ilacın faydalı olduğu belirtilip savunulurken aynı ilimde dalında mütehassıs başka kişilerce bu fayda benimsenmediği gibi çoğu defa aksi fikir, zararlı yanları açıklanmaktadır. Şimdi hukuk ve tıp alemindeki bu ve benzeri misallere bakarak pozitif hukukun veya karşı fikirdeki tabib veya tabiblerin, yeni gelişmeleri, teknolojiyi red ve inkar ettikleri kanaatine varılamaz, belki onlar daha açık ve seçik müşahhas delil ve neticeleri görmek, beklemek isteyeceklerdir.

Gözleme dayanan ve gözlemcinin dışında ve kontrolünün ötesinde olup biten verilerle çıkartılan astronomik netice ve formülleri hakkında da İslâm'ın ibadet açısından tutumu bundan farksızdır.

Kompitürün hata etmeyeceği meselesine gelince; bu tip bir cihaz ile uzaktan veya yakından her ne kadar tarafımızdan bir çalışma yapılmamışsa da yapılan hataya dair gördüğüm bir misali belirteceğim. Şöyleki; 1978 yılı ÜSYM giriş imtihanında bir öğrenci ilk tercih olarak İslâmî İlimler Fakültesini işaretliyor. İmtihanda aldığı toplam puan bu fakülte için gerekli en düşük toplam puandan 3 puan daha fazla olmasına rağmen adresine gönderilen sonuç kâğıdında «Hiçbir yeri kazanmadı» yazıyor. Öğrenci ÜSYM ilgililerine müracaat ediyor, durumunu belirtiyor. Aldığı cevap; elektronik hesap makinaları ile yapılan değer-

(55) Şeriat Niçin...? s. 20-21. Ayrıca bak. Nihayetül-Muhtac c. 3, s. 151, 153.

İlendirmede bir hata söz konusu olamaz, ancak aldığınız bu puanla da İslâmî İlimler Fakültesine girmeniz mümkündür. Öğrenci ilgili Fakülteye başvuruyor ama fakülteye gelen ve elektronik makina tarafından hazırlanan listede ismi olmadığından fakülte ne yapsın. Çünkü listeyi düzenliyen de yine ÜSYM kompitürleridir. Bilinen bir kompitür mağdurunun durumu bu, kimbilir daha başka neler olabilir. Kısacası elektronik beyin bile ancak bir kısım temel verilerle işini yürütür, bu veriler de yine insanlara bağlıdır.

6. İHTİLÂF-I METÂLİ MESELESİ VE HÜKMÜ

Yer yüzünün küreye benzemesi, her yerde değişik coğrafi yapı arzemesi, gerek kendi ekseni ve gerekse yörüngesi etrafında ve gerekse güneş sistemiyle beraber bir kütle halinde hareket eylemesi gibi birkaç nevi harekete sahip olması ve nihayet ayın da benzeri hareketlerle dünyaya etrafında dönmesi ve dönüş açısının hergün bir düzen dahilinde değişmemesi gibi sebeblerle ki, ihtilâf-ı metâli (doğuş farklılıkları) olmakta, ayın doğuşu yerden yere göre değişmektedir. Fakihlerin gözünden kaçmayan bu durum onları bir hayli meşgul eylemiş ve görüşler açıklamışlardır.

Hiç şüphesiz güneşin doğuşu gibi hilalin doğuşu da ülkelerden ülkelere, memleketten memlekete göre değişir. Hilal bir memlekette görülürken diğer bir memlekette görülmeyebilir. Tıpkı güneşin doğuşunun değişmesi gibi. Bu değişmeler astronomi kitaplarında açıklanmıştır.

İbnu Hacer fetvalarında şunu belirtir: Subkî ve el-Esnevî metâle değişince hilalin bir yerden gözükmesi bir diğer yerde de gözükmemesini bazan gerektirir, ama aksi pek vârid olamaz. Zira şarkî memleketlerden itibaren gece girmeye başlar, batı memleketlerinde o anda henüz gece başlamamıştır. Bunun için de hilal henüz gözükmemiştir. Bu bakımdan doğuda görünen ay batıda henüz görülmeyebilir. Fakat batıda görülen hilalin doğuda görülmemesi diye bir şey yoktur. Gecenin aynı anda başladığı memleketlerde ise birisinde görülen hilalin mutlaka diğerinde de görülmesi gerekir (56).

Buna dair enteresan misal şudur: İki kardeş birisi şarkî, diğeri de garbî bir ülkede ise ve her ikisi de aynı gün öğle vakti vefat etmişlerse o vakit batıdaki doğudakinin mirascısıdır. Ama doğudaki batıdakinin mirascısı olamaz. Çünkü batıda öğle vakti daha geç girer. Hilal ve güneşin doğuşu ve batışı da buna benzer. Fakat buna şöyle bir itiraz yapı-

lır. Aynı boylam dairesinde olan -enlemleri ayrı- iki ülkeden Ekvatora yakın olanda hilal daha erken ve kolay, uzak olanda ise geç ve güç görülür (57).

Nitekim İmam Subkî ihtilaf-ı metâli konusunu incelerken:

«Eğer hilalin rü'yetinde ihtilaf edilir ise o takdirde, şark ülkelerinde görülen hilalin garp ülkelerinde görülmesi gerekir. Ama bunun aksi varid değildir.» Ancak bu prensibe diğer bazı Şafiiler yön ve enlem birliğini de ilave eder, şart koşarlar (58).

İslam hukukçularının bazıları ise doğuş ihtilafı bulunamayacak bölgeyi belirli bir mesafe ile hesaplama cihetine gitmişler ve 24 fersah (yaklaşık 140 km.) den daha kısa mesafeli yerlerde ihtilaf-ı metali olamayacağını belirtmişlerdir (59). Doğuş farklılığına itibar edildiğinde şöyle bir soru akla gelebilir :Şayet bir yerde hilal Cumartesi görülür de orada bulunan kişi oruca başlar da bir süre sonra Pazar günü hilal görülmüş olan yere gider orada devam eylerse muteber görüşe göre orucunu o yere göre tamamlar. Çünkü o yere intikal ile artık onlardan bir fert olmuştur. Bir diğer görüşe göre ilk beldenin hilalinin hükmü devam eder ve ona göre orucunun ikmalî gerekir (60).

İslamda genellikle ibadetlerin edasında bir vahdet ruhu aranmış, güneşe balgı surette değişen namaz vakitleri dışında, aya bağlı ibadetlerde ufak tefek farklılıklara yol açıcı şartlar ve âmillere hiç itibar edilmemiştir. Nitekim ez-Zeylei der ki; bir belde halkı hilali görür de bir diğerinde halk göremezse görenlerin görmesiyle diğerlerinin de oruc tutması vacibdir, doğuş farklılığının hiçbir önemi yoktur (61).

İhtilaf-ı metalie itibarda hareket noktası; her milletin kendi yanında olanlarla muhatap ve mes'ül tutulmalarıdır. Hilalin hareketleri ve rü'yeti gibi hususlarda her yere göre değişen âmillere vardır. Onun için de doğuş farklılıkları ortaya çıkmaktadır (62). Biraz yukarıda da belirtildiği üzere bu fikrin taraftarları azınlıktadırlar. Hemen her hukuk mezhebinin hukukçularının büyük bir ekseriyeti İslam aleminde bir aylık oruc ibadetinin aynı zamanda başlaması, her iki dinî bayramın aynı anda tes'idi (kutlanması) için hilalin bir yerde görülmesi yeterli kabul edilmiştir. Çünkü bu ibadetler senede bir defa olmakta ve uygulamada

(57) a.g.e., c. 1, s. 249-250.

(58) Nihayetü'l-Muhtac c. 3, s. 156. el-Fetava'l-Hindiyye c. 1, s. 198.

(59) er-Resâil c. 1, s. 250 ez-Zeylei c. 1, s. 231.

(60) Nihayetü'l-Muhtac c. 3, s. 157.

(61) ez-Zeylei c. 1, s. 321. er-Resâil c. 1, s. 250.

(62) er-Resâil c. 1, s. 250. Müslim Tercemesi ve Şerhi c. 6, s. 35-36.

bir güçlük de taşımamaktadır. Ama namaz vakitlerindeki farklılıkları kaldırmada, birliğe gitmede böyle bir imkân yok, aksine güçlük ve imkânsızlık mevcuttur (63).

Ramazan ve bayram hilalinin sübutunda şahadet esası şart koşulmuş ise de her hilali görenin beyanı yeterli değildir. Bunun yanında o beyan ve ifadeler üzerine yetkili makamın, mahkemenin karar vermesi gerekir. Şimdi bu durumda karar veren hakimin kararı (kendi kazâi sahasının dışındaki yerlerde geçerli olabilir mi? Hiç şüphesiz bir yer hakiminin verdiği hüküm tamamen hukukidir ve bu hüküm kaziyeye-muhkeme (kesin hüküm) durumundadır. Binaenaleyh bu kesin karar şahitlikten çok daha kuvvetlidir. Ramazanın başladığına dair hakimin kararı kesinlik kazanınca ve o yer halkı bunu bir başka yer halkına nakledince mütevâtir bir haber halini alır (64).

Hülâsâ; şu anlatılanlara göre;

a) Ramazan başlangıcı öncelikle hilali görmekle yahut Şaban ayını 30 a tamamlamaklardır. Görmenin mümkün olmadığı durumlarda rasatçıların büyük bir çoğunluğunun üzerinde birleştiği hesaba ve neticesine göre de oruca başlamakta bir mahzur yoktur.

b) Hilali gündüz görmek muteber değildir, önemli olan gün batışı anı ve az sonraki bir zamanda batı ufkunda görmektir.

c) Değişik ülkelerde hilalin doğuş vaktinin ihtilafı oluşuna, pek büyük bir ekseriyetin görüşüne göre; itibar edilmez. Hilalin bir yerdeki rü'yeti her yer halkını bağlayıcıdır.

d) Yetkili kişi ki, genellikle hakim, Ramazanın başladığına karar verirse bu karar bütün müslimanları bağlayıcıdır.

e) Bir diğer önemli husus da, 26 Kânunuevvel 1341 ve Cemaziye-lâhir 1344 tarihli 2 Kânun-ı Sâni 1926 da yayınlanmış «Beynelmîl Takvimin Kabulü Hakkında Kanunun» 3. maddesindeki,

«Hicrî ve Kamerî Takvim, ötedenberi olduğu üzere ahvâl-i mahsusa kullanılır. Hicrî Kamerî ayların mebdeni Rasathane resmen tesbit eder.» hükmüdür. Takvimin hazırlanmasıyla görevlendirilen Rasathane kamerî ayların başlangıcını da tesbit görevini yüklenmiştir. Fakat işbu tesbit işini ne kadar bir süre önce yapması gerektiğine dair bir hüküm bulunmadığına göre dînî işleri tedvir görevli Diyanet İşleri Başkanlığı Ramazan ayı başlangıcını bu ay yaklaştığı zaman oradan isteyebilir. Böylece teori (hesaplama) ile rü'yet arasında bir yaklaşma sağlanılmış olur. Buna hiçbir hukukî engel de yoktur.

(63) er-Resâil c. 1, s. 251, 252.

(64) er-esâil c. 1, s. 253.

7. YER YÜZÜNÜN ÖZEL DURUMLU BAZI YERLERİNDE İBADET VAKTİ MESELESİ

Bilindiği gibi dünyamız küreye yakın bir biçimdedir. Birkaç türlü harekete sahiptir. Şöyleki; 1 — Kendi eksenini etrafında dönmekte, 2 — Kendi eksenini etrafında dönerken bir topaç gibi arasına sallantılar yapmakta, 3 — Güneş etrafında dönmekte, 4 — Güneş sistemi ile birlikte Samanvolu etrafında helozoni bir şekilde hareketi. Ayrıca eksenine göre de 23 kısır derecelik bir eğiklik göstermektedir. Gerek vıvarlaklığı ve muhtelif hareketleri ve gerekse eksenine göre eğikliği gündüz ve gecelerimizin, mevsimlerin teşekkülüne yol açmaktadır. Kimi yerde gündüzler uzarken geceler kısalmakta, kimi yerlerde aksi olmakta, bir yarı kürede mevsim yaz iken diğerinde aksi bir mevsim hüküm sürmektedir. Bununla beraber kutuplara doğru özellikle 45° enlem dairesinden sonraki yerlerde gündüz ve gecelerin oluşması ve süreleri normal 24 saatlik güne göre büyük farklılıklar göstermektedir.

Şöyleki, normal bölgelerde, ki Türkiyemiz de böyle bir bölgededir, gün 24 saat iken ve gündüz ve gecenin insanlarca bilinen her bir dönemi, dilimi bulunurken işbu anormal bölgelerde güneşin ufukta bulunduğu süre, yaz günleri çok daha uzun olmakta, meselâ 66° enlem (arz) dairesinde bir gündüz bizim 14 günümüz kadar sürmektedir. O zamanlarda gece de aksine çok kısa geçmekte güneş batıp henüz batıdaki şafak (kızıllık) kaybolmadan doğudan fecr (tan ağarması) başlayıvermektedir. Bu ve benzeri durumlarıdır ki, yaza veya kışa göre günde farz kılınmış bulunan beş vakit namazdan bir kısmının vakti tam anlamı ile bulunmadığından ne olaktır? Buralarda Ramazan orucu nasıl tutulacaktır? soruları sorulmaktadır.

İslam hukukçularının peç çoğu eserlerinde bu bahislere yer vermiş, konuya çözüm yolu aramışlardır. Mesele yatsı ve vitir namazları vakti açıklanırken ele alınmıştır. Bu cümleden olarak «Dürrü'l-Muhtar» dan şu metin sevkedilebilir:

«Yatsı ve vitir namazının vakti bulunmaz ise mesela Bulgar Beldesi (bugünkü Bulgaristan kastedilmemektedir) gibi, zira bu yerlerde yaz günlerinde akşam şafağı (kızıllığı) batmadan sabahın fecri doğmaktadır. O yerlerde yaşayan bir müslüman da namazla mükelleftir ve yatsı ve vitir namazları için vakit takdir eder.»

Buaradan da anlaşıldığı üzere, fikhî tarife göre yatsı namazının vakti girmeden, girmesi beklenirken sabah namazı vakti giriveriyor, böylece vakti bulunmadığından namaz da yerine getirilemiyor, edâ edi-

lemiyor. Kutuplara yakın yerlerde ise çoğu defa mevsime (güneş ışıklarının dik ve yatak gelişlerine) göre gündüzün ya da geceleyn kılınan namazların vakti hiç teşekkül etmiyor (65).

«Namaz kılınz» (66) emrinin tekerrürünü vakte, vaktin tekerrürüne bağlayan, vaktin her yeni girişinde emrin de yenilediğini söyleyen mütekaddimün uleması vaktin (illetin) yokluğu halinde emrin de teker-rür etmeyeceğini, emrin kalkacağını belirtmişlerdir. Nitekim Şeyhu'l-İslam Feyzullah Efendi bile Fetâvâ-yı Feyziyyesinde;

«Bir kimse şafak kaybolmadan güneşin doğduğu bir ülkede ise ona vakti bulunmayan namazlar (yatsı ve sabah gibi) farz değildir.» Zira az önce de belirtildiği gibi namazın sebebi vakittir, bu da olmayınca namaz farzı da kalmaz, kalkar» (67) demektedir.

ez-Zeylei'deki metnin mânâsına gelince;

«Her kim yatsı ve vitir namazı vaktini bulamazsa o zaman namazları da kılmak gerekmez. Sebeb olan vakit bulunmamıştır...» (68).

İlk kaynaklarda böyle fikirler var ise de daha sonraları dünyanın her yönü hakkında fikirler edinilip haritalar çizildikten sonra mesele üzerinde daha fazla durulmuş, ciddiyetle ele alınmıştır. Bir kerre emirlerin tekerrürünü yalnız illetle açıklamamışlar bir de kavranılamıyan sebeplerin varlığından söz etmişlerdir. Vakit; namazın kavranılabilen illetidir ama bunun yanında kavranılamıyan sebepleri de vardır. O sebebe göre kim nerede olursa olsun günde beş vakit namazı kılmakla mü-kelleftir. Yirmidört saatlik bir gündüz ve gecede namaz vakitleri bildiğimiz gibidir. Ama vakitleri bulunmayan namazların farzlığı hiçbir surette düşmez. Nitekim hadis-i şerifde de;

«Beş vakit namazı Allah Teâlâ kullar üzerine farz kılmıştır.» (69). Burada namazın faziyyeti hususunda açıkca anlaşılabilen bir illet ve sebeb sevkedilmiştir.

Bu istisnâî yerlerde yaşayanların ne şekilde ibadet yapacakları hususunda bir diğer önemli delil de Deccâl hadis-i şerifidir. Orada;

(65) İbnu Âbidin, Hâşiyetü Redd'i'l-Muhtar... c. 1, s. 265, İstanbul 1308.

(66) Kur'ân-ı Kerim'in 16 yerinde geçen bir emirdir.

(67) Hâşiyetü Redd'i'l-Muhtar c. 1, s. 265. el-Lübâb cüz. 1, s. 61.

(68) ez-Zeylei c. 1, s. 81-82 (Hâşiyetü Şelebi aynı yer). Hâşiyetü Redd'i'l-Muhtar c. 1, s. 266.

(69) Ebu Davud, vitr 2. Nesel, salat 6. Darimî, salat 208. Muvatta, salatu'l-leyl 15. Müsnedu Ahmed c. 5, s. 315, 319.

«Şüphesiz Deccal'in günleri kırk yıldır. Onun bir yılı bir yarı yıl gibi, bir senesi bir ay gibi, bir ayı bir hafta gibi ve diğer günleri de bir kıvılcım gibi hemen gelip geçicidir. Bunun üzerine Ashab; Ya Rasulallah o kısa günlerde nasıl namaz kılacağız? diye sorarlar. Rasulallah (s) da; O uzun günlerde takdir ettiğiniz gibi kısa günlerde de takdir edersiniz, buyurur.» (70).

Bir başka rivayette de «Deccâl gelecektir. Onun bir günü bir yıl, bir günü bir ay, bir günü bir hafta ve diğer günleri de hemence gelip geçicidir. Bunun üzerine Ashâb-ı Kirâm; o günlerde nasıl namaz kılacağız? diye sorarlar. Rasulallah (s) da O uzun ve kısa günlerde takdirde bulunursunuz.» buyurdular (71).

Karşı görüşte olanlar işbu Deccâl hadisini özel hükümlü bir hadis sayarlar ve normal zamanlarda ve şartlarda bu özel hüküm uygulanamaz, derler. Fakat mezkur hadisleri delil kabul edenler; hüküm her ne kadar hususi ise de uygulanmasını umumileştirmede, benzeri uzun veya kısa günlerde tatbik etmekte bir hukukî mahzur yoktur. Bu görüştekilern vakti takdir hususunda bir diğer delilleri de şudur:

Ramazan hilalini dünyanın her yerinde ve işbu özel durumlu topraklarda görmek mümkündür. Gündüzlerin veya gecelerin çok uzun olduğu o yerlerde hilali görenler de oruc tutmakla mükelleftirler. Bu noktada hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak o yerlerdeki bir günün bizim 8, 10 veya 14 günümüz kadar uzun olduğu bilindiğine göre bu kadar uzun günlerde oruca tahammül imkânsızdır. O halde buradakiler Ramazan orucuları için 24 saatlik zaman belli olan en yakın ülkenin uygulamasını aynen alır ve kendileri için takdir ederler. Vakit bulunduğundan oruc sakıt olmuyor ama edası (yerine getirilmesi) güçleşiyor. Oysa dînî emirlerin edasında harac ve meşekkat kaldırılmıştır. Özel durumlu yerlerde bu harac ve meşekat işte takdir usulü ile giderilmiş oluyor. Bütün mezhebler ve hukukçular bu noktada aynı görüşü belirtirler (72).

Namazın da düşmeyeceğini müdfaa edenler Ramazan orucu için yapılan işbu takdir işinin namazda da yapılmasında hiçbir mahzur olmadığını belirtirler. Bahsin başında da açıklandığı gibi dünyanın şekli, durumu, haritaları anlaşılıp çizildikten sonradır ki, fakihlerimiz takdir usulünü seçmişler ve o yönde fetva vermişlerdir. Böylece o yerlerde oturan müslümanlar hem namaz kılmak ve hem de orucularını tutmakla mükelleftirler. En yakın memleketlere göre fecr (imsak), tülü', zevâl, asr, gurup ve işâ (yatsı) vakti takdir ederler.

(70) İznü Mce, fiten 33.

(71) İbnü Mace, fiten 33.

(72) Haşiyetü Reddi'l-Muhtar c. 1, s. 267-268.

«Binaenaleyh şafağın gaybubetinden (kaybından) sonra yatsı namazını kılacak kadar bir vakit olmalıdır. Eğer vakit yeterli değilse yatsı namazının bırakılması korkusunun önüne geçmek için kendilerine en yakın ülkelerin şafak vaktinin kaybı süresine itibar olunur.» Nitekim Şey Ebu Hâmid de;

«Onların durumları için kendilerine en yakın ülkenin vakitlerine itibar olunur» (73). İşte Şafii fakihlerinden birkaçının şu görüşleri ile Hanefilerin görüşleri tamamen bir birlik arz etmektedir, aralarında bir ihtilaf yoktur (74).

Artık bu açıklamalardan sonra ortalıkta oruc ve namaz yönünden özel bir durum arzeden yerlerin sakinlerinin (halkının) karşılaştıkları problemlerin de fakihlerimizce çözüldüğü anlaşılmaktadır. Burada belki bir diğer mesele de şudur: Bir kimse bir yerde öğle namazını kılıp yola çıksa ve bir yere varsa ve orada öğle namazı henüz girmemiş olsa acaba o kişi bu yerde tekrar öğle namazını kılacak mıdır? Yoksa bu borçtan kurtulmuş mudur? Mesele üzerinde duran fakihlerin çoğunluğu (cumhur) o kişinin tekrar öğle namazı kılacağı fikrindedirler. Zira o, geldiği yerin şartlarına göre amel ve hareket etmelidir (75).

8. SONUÇ

Ramazan hilali ile kutuplara yakın yerlerde namaz vakti meselesi hakkında dinimizin esasları ve ulemamızın görüşlerinden bir kısmı, başlıklar altında kaydedilmiştir. Bunlardan da anlaşıldığı üzere insanoglunun hemen her karşılaştığı meseleye bir çözüm yolu aranmış, çareler belirtilmiştir. Yeter ki meselelerle karşılaşanlar iyi niyetle bunların çarelerini araştırmayı bilsinler, girişsinler.

Cenab-ı Hakkın;

« yaş ve kuru (hiçbir şey) müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitabdadır» (76) buyurduğu gibi hukuk sahasında da İslami esaslar ışığında uğraşılmadık, el atılmadık ve çözülmeyen bir mesele kalmamış gibidir. Bir bahr-i bi-pâyân denilen fıkıhın Ramazan hilali ile özel durumlu yerlerde vakit namazları hakkındaki hükümleri işte o sınırsız denizden birer katedir. İbadetlerin ifasında konulan kriterler âlim-câhil herkesin rahatlıkla uygulayabileceği, uyulabileceği şekilde olup özel hiçbir ihtisası gerektirmemektedir.

(73) Şebramlusî, (Nihayetü'l-Muhtac içerisinde) c. 1, s. 369-370.

(74) Daha fazla bilgi için bakınız: ez-Zeyleî c. 1, s. 81-82. Haşiyetü Reddi'l-Muhtar, c. 1, s. 264-268. el-Lübâb c. 1, s. 61 et-Takrîr ve't-Tahbir c. 2, s. 123. Nihayetü'l-Muhtac c. 1, s. 369-370.

(75) er-Resâil c. 1, s. 243.

(76) el-En'âm 59.

Bununla beraber modern ilim ve teknolojinin yardımı ile varılan müsbet sonuçlar ve açıklamalar da hiçbir surette ihmal ve inkâr edilme-
miştir. Ancak bu ilimleri kendi menfaatlarına âlet ve istismar edenler
tenkide uğramış görüşleri din ve müslümanlarca iltifata lâyık görülme-
miştir.

9. RÜ'YET-İ HİLÂL KONFERANSININ ARDINDAN

Bilindiği üzere 27 - 30 KASIM 1978 / 26 - 29 ZİLHİCCE 1398 tarih-
leri arasında İstanbul'da, Diyânet İşleri Başkanlığımız tarafından, Ra-
mazanın ve Bayramların Tesbitinde Müsterek Metod mevzuunda bir
Uluslararası Konferans tertiplenmiştir (*). Bu konferansa yirmi kadar
ülkeden ve bazı uluslararası kuruluşlardan yaklaşık kırka yakın delege
katılmıştır. Yurt içinden de çeşitli müesseselerden pek çok zevat müşâ-
hid olarak davet edilmişlerdir.

Organize, tertip ve benzeri yönlerden, konferans baştan sona kadar
iyi bir şekilde yürütüldü. Diyânet İşleri Teşkilâtının bugünkü imkânları
ile ancak bu kadar olabilirdi. Bunda, baştaki genç, dinamik elemanların
nasibi büyüktür. Konferansa, katılan delegeler tarafından on sekiz ilmi
tebliğ sunuldu ve bunlar üzerinde dîni ve müsbet ilim açısından münâ-
kaşalarda bulunuldu. Olgun bir hava içerisinde ceryan eden münakaşa-
lardan sonra bütün delegelerin oybirliği ile kabul ettikleri kararlar alındı.

Daha önceleri de çeşitli İslâm ülkelerinde millî (Cezayir, Endonezya,
Pakistan gibi) veya milletlerarası, İslâm ülkeleri arası (Mısır, Kuveyt
gibi) çapta «RÜ'YET-İ HİLÂL» (konusunda toplantı ve konferanslar ya-
pıldığı bu toplantıda öğrenilmiş oldu. Fakat en geniş çapta ilk «RÜ'YE-
T-İ HİLÂL KONFERANSI»nın Türkiye'de yapılmış olduğu çeşitli ül-
kelerin delegeleri tarafından dile getirildi. Pek tabii bunun en önemli
âmili; Ülkemizin İslâm Âlemindeki durumu ve az önce de belirtildiği
üzere, Diyânet İşleri Başkanlığımızın içten gayretidir.

Konferansı takib eden gün ve aylarda da bu mevzuda ülkemizde il-
mi mahiyette monoğrafler ve risâleler yayımlanmıştır (**).

(*) Bu konferansa Türk basını o günlerde genişçe yer verdiği gibi Diyânet İşleri
Başkanlığı da Diyânet Gazetesinin 203-204 sayılarının bu konuya tahsis ederek özel
sayı olarak çıkarmıştır. Konferans hakkında etraflı bilgi burada mevcuttur.

(**) Rû'yet-i Hilâl konusunda yazılmış eser ve makalelere birkaç misâl şunlar ola-
bilir: M. Saîm Yeprem, «Neydi Ne Oldu?», Diyânet Gazetesi, c. 9, sayı 203-204. Dr. Ah-
met Baltacı, «Rû'yet-i Hilâl Münakaşaları», Diyânet Dergisi, c. 18, sayı 1. Ali Bayram-
M. Sadi Çöğenli, Aylar ve Rû'yet-i Hilâl, Erzurum 1979.

Rû'yet-i Hilâl mevzuunda geçmişte de bir hayli ilmi münakaşalar yapılmış, küçük
ilsale ve eserler yazılmıştır. Az önce belirtilen son eserde buna dair birçok örnek bu-
lunabilir.

Biz burada yalnızca konferans sonunda alınan kararları kısaca kayıt ve izah etmekle yetineceğiz.

MADDE : 1 — İster çıplak gözle, isterse modern ilmin rasad metodları ile olsun, asl olan hilâlin rü'yetidir.

MADDE : 2 — Astronomların hesapla tesbit ettikleri Kamerî aybaşlarına dinen itibar edilebilmesi için onların bu tesbitlerini Hilâlin, Güneş battıktan sonra ve görüşe mâni engellerin bulunmaması halinde gözle görülebilecek şekilde ufukta fiilen mevcut olması esasına dayar dırmaları gerekir ki, bu rü'yete «Hükmi Rü'yet» denir.

MADDE : 3 — Hilâlin görülebilmesi için iki temel şartın gerçekleşmesi zorunludur:

a) İctimadan (ictima-ı neyyireynden) -kavuşumdan- sonra ay ile güneşin açısal uzaklığı 8 dereceden az olmamalıdır. Bilindiği üzere rü'yet 7 ile 8 dereceler arasında başlamaktadır. 8 derecenin esas alınmasında ihtiyaç bakımından görüş birliğine varılmıştır.

b) Güneşin batışı anında ayın ufuktan yüksekliğinin açısal değeri 5 dereceden az olmamalıdır. Sadece bu esasa göre normal durumlarda hilâlin çıplak gözle görülebilmesi mümkündür.

MADDE : 4 — Hilâlin rü'yet edilebilmesi için belli bir yer şart değildir. Yer yüzünün herhangi bir yerinde hilâlin rü'yeti mümkün olursa, buna istinaden ayın başladığına hükmetmek doğru olur. İslâm Dünyasının birlik ve beraberliğini sağlamak için rü'yetin ilanı, müteakip maddede işaret edilen Müsterek Hicrî Takvimi tesbitleri uyarınca Mekke-i Mukerreme'de tesis edilecek olan Rasadhane tarafından yapılmalıdır.

MADDE : 5 — Din ve astronomi bilginleri ile rasathane yetkililerince her kamerî yıl için 2, 3 ve 4. maddelerde zikredilen kriterlere dayalı bir takvim hazırlanmalıdır. Takvim Komisyonu Müsterek Takvim Taslağını kabul etmek üzere periyodik olarak her yıl toplanacaktır. İlk toplantı Rebiul-Âhir 1399/Mart 1979 da İstanbul'da yapılacaktır.

MADDE :6 — Yukarıda işaret edilen Takvim Komisyonu şu ülkelerin temsilcilerinden oluşacaktır: Bangladeş, Cezayir, Endonezya, Irak, Katar, Kuveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye. Komisyonun toplanması için bütün üyelerin hazır bulunmaları gerekli değildir.

MADDE : 7 — Anılan Komisyon yukarıda açıklanan kriterlere göre Ramazan, Şevval ve Zilhicce ayları için Hilâlin görülebileceği bölgeleri gösteren haritalar hazırlayacaktır. Böylece durum müsaidse bizzat hilâli gözleyerek rü'yeti gerçekleştirmek ve hesabın doğruluğu konu-

sunda ikna olmak isteyen herkese kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca bu haritalar, isteyen her devletin yetkili kılacağı uzman ve güvenilir bir heyete rasad yaptırmasına yardımcı olacaktır.

MADDE : 8 — Bu karar ve tavsiyeler İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı Genel Sekreterliği'ne sunularak Dışişleri Bakanlarının Rabat'ta yapılacak olan ilk toplantısında kabulü ve uygulamaya konulması istenecektir.

İşbu sekiz madde içerisinde alınan kararlardan da anlaşıldığı üzere; esas itibariyle ayların başlarını tesbitte rü'yet (görme) benimsenmiştir. Doğuş yerleri farklılığına (ihtilâf-ı metalie) itibar edilemeyeceği bir defa daha teyid edilmiştir. Bir diğer önemli husus da; yapılacak bu çalışmalar sonunda hazırlanacak takvim ile İmsake yetişebilen ve daha çok batıda olan ülkeler Ramazana veya bayrama girerken doğuda olup da imsake yetişmemiş olanlar bir gün gecikmiş olacaklardır. Bu problemi çözmek için de hatıra gelen hal tarzı; İmam Ebu Yusuf'un «Hilâl zevalden önce görülürse önceki güne aittir şeklindeki ictehadı benimsenecektir. Bu takdirde imsak sınırı ile İslâm Dünyasının ve hattâ bütün dünya müslümanlarının birliği sağlanmış olacaktır (*).

Çayelerii

1. Tarikatın usulüne yayar.
2. Sanatkar yetiştirir. Ahî tekkeleri.

. Nisan yağmuru gibi erite erite yağmak .

(*) Daha önce diğer bazı İslâm ülkelerinde yapılan toplantılarda alınan kararlar ve sunulan tebliğler için bakınız: el-Asâle, sayı 21, Eylül 1974 Cezair. How To Determine The Beginning of The Hegira (Lunar) Months and Praying Time in Indonesia, Jakarta, Indonesia, By Dr. H. Kefravi - Dr. Abdurrahim. Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı; Mahfaztu Tevhidi't-Takvimi'l-Hicri fi'l-Büldâni'l-İslâmiyye, Ozarılayan Salih el-Uceyrî.